

GERHARD PÉTER

Asszimiláció és disszimiláció az önéletírásban

Fest Imre és Edmund Steinacker esete

Az önéletírás néha többet árul el szerzőjéről, mint amennyit ő voltaképpen közölni kíván. Tanulmányomban azt szeretném megvizsgálni, miként alkalmazható e műfaj mint történeti forrás egy olyan speciális területen, mint az asszimiláció kutatása. Magyarországon eddig elsősorban a zsidóságnak a többségi népeccsel való kapcsolata került a kutatói érdeklődés homlokterébe, az asszimilációban érintett másik etnikum, a magyarországi németesség így a jelentőségéhez mérten jóval kisebb mértékben jelent meg a magyar történetírásban. Esettanulmányként ezért az asszimilációs folyamatokban érintett magyarországi németek két önéletírója, Fest Imre/Emerich Fest és Steinacker Ödön/Edmund Steinacker visszaemlékezéseit választottam ki.¹

A cipszer Fest Imre a „hungarus” öntudatú, azaz Magyarországot hazájának valló, de egyúttal német kultúráját sem megtagadó polgárság kései képviselője. Ő különösen az asszimilációra hajlandó német városi társadalom képviselőjeként tarthat számot az érdeklődésre. Edmund Steinacker viszont – a magyarországi németek jelentős részével szemben – ellenállt a magyarosodásnak, sőt rá az asszimilációs folyamatok egyik karakteres változata, a disszimiláció a jellemző. Bár Steinacker visszaemlékezéseiben egy különös életút íve rajzolódik ki, a szerző identitásdilemmái mégis hasonlóak a végül (többé-kevésbé) magyarrá lett németek dilemmáihoz. Azért is választottam e két önéletírót, mert kapcsolatban álltak egymással. Igaz, Fest Imre inkább kortársát, Gustav Steinackert, Edmund édesapját ismerte, de többször találkozott Edmunddal is, sőt életpályájuk egy alkalommal, 1867-ben az Országos Magyar Iparegyesület vezetőségében keresztezte is egymást.² Mielőtt azonban az esettanulmányok elemzésére térnék, tennék egy, az asszimiláció fogalmával kapcsolatos kitérőt.

Az asszimiláció értelmezésénél a J. Milton Yinger által kidolgozott elméleti keretből indultam ki. Yinger tett kísérletet Milton M. Gordon asszimilációs modellje alapján az asszimilációs és disszimilációs folyamatok elméleti körvonalainak megfogalmazására.³ Yinger

¹ Kérdéses, hogy beszélhetünk-e egyáltalán egy kategóriaként a magyarországi németekről. Az ország talán legkevésbé homogén etnikumaként ugyanis más-más korokban, egymástól távol eső területekről érkezett, különböző nyelvjárásokat beszélő, felekezetiileg megosztott, eltérő életmódú és kultúrájú, ráadásul az ország területén szétszórtan élő közösségek alkották ezt a kisebbséget, amely sohasem alkotott összefüggő, egységes társadalmat.

² Fest Imre: *Emlékirataim*. Budapest, 1999. 105.; Steinacker, Edmund: *Lebenserinnerungen*. (=Veröffentlichungen des Instituts zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten. 13.) München, 1937. 54–55.

³ Az asszimiláció fogalomtörténetének fejlődését a magyar történetírásban Gyáni Gábor mutatta be: Gyáni Gábor: *Az asszimiláció fogalma a magyar társadalomtörténetben*. In: uő.: *Történeiszdiszkurzusok*. Budapest, 2002. 119–133. Kóvér György vetette fel Gordon modelljének alkalmazhatót-

megkülönböztette az asszimiláció két alapjelentését. „Befejezett folyamatként tekintve, ez korábban elkülöníthető szociokulturális csoportok összeolvadását jelenti”, de szerinte érdemesebb olyan változóként felfogni, amely „a kulturális érintkezés legapróbb, kezdeti lépéseitől a csoportok teljes összeolvadásáig terjed”, de csak ritkán válik teljessé.⁴

Gordon asszimilációs modelljét továbbfejlesztve az ő hét – kevésbé rendszerezett – dimenzióját Yinger négyre csökkentette.⁵ A négy, egymással összefüggő alfolyamat Yinger szerint a (biológiai) keveredés (amalgamáció), a (pszichológiai) identifikáció, a (kulturális) akkulturáció és a (strukturális) integráció.⁶ Az asszimiláció résztvevői nem többségi és kisebbségi csoportok alapján kategorizálhatók, az alfolyamatok mindegyike az érintkezésbe lépett csoportoknál kölcsönösen kell, hogy jelentkezzen. A négy dimenzió nem kötött sorrendben következik egymás után, mindegyik megjelenhet a többi nélkül is, de e négy dimenzió bármelyikének változása az összes többiben is elősegíti a (hasonló irányú) változást.⁷ Lényeges alapelv, hogy mindegyik folyamat megfordítható, azaz nem feltétlenül az érintett csoportok összeolvadása felé mutat: sokszor csak a csoportok közti távolság csökken, más esetekben pedig – akár az etnikai összetétel megváltozása nélkül is – a csoportok közti régi belső határok megszilárdulhatnak, sőt, új határok jöhetnek létre.⁸ Az alfolyamatok közül az akkulturáció – Yinger szerint – csoportok olyan kapcsolata, amely a kulturális hasonlóság növekedése felé mutat, és amely mindegyik csoportra hatást gyakorol, erejük-höz és számarányukhoz mérten. Az „akkulturáció asszimiláló ereje a maga teljességében akkor érhető tetten, ha egy korábban különálló csoport tagjait a kultúra alapján már nem

ságát a magyar történetírásban: Kövér György: *Felekezet és nemzetiség: az oroszországi értelmiség példája a századfordulón*. Történelmi Szemle, 20. évf. (1977) 2. sz. 247–259. Gordon és Yinger asszimilációs modelljét Gyurgyik László használta fel kutatásaiban, lásd Gyurgyik László: *Az asszimiláció szociológiai elméleteinek és operacionalizálásuknak egy lehetséges változata a társadalomtudományi kutatásokban*. In: Bárdi Nándor – Lagzi Gábor (szerk.): *Politika és nemzeti identitás Közép-Európában*. Budapest, 2001. 149–162.; Gyurgyik László: *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarok körében*. Regio, 13. évf. (2002) 1. sz. 121–150.; Gyurgyik László: *Az asszimilációs folyamatok vizsgálata – komplex megközelítésben – a szlovákiai magyarság körében*. Kisebbségkutatás, 12. évf. (2003) 1. sz. 10–43.

⁴ Yinger, J. Milton: *Az asszimiláció és a disszimiláció elmélete felé*. Regio, 13. évf. (2002) 1. sz. 25.

⁵ Gordon asszimilációs modellje szerint a kulturális asszimiláció, vagyis a kulturális antropológiából vett fogalommal élve az akkulturáció az asszimilációnak csak az egyik, elsőként bekövetkező típusa, önmagában még nem azonos a teljes asszimilációval. Annak bekövetkezésében ugyanis döntő momentumnak az elsődleges csoportkapcsolatok kialakulásában és az intézményekben történt elhelyezkedésben megnyilvánuló strukturális asszimilációt tekinti. Ha a strukturális asszimiláció megtörtént, a Gordon által meghatározott többi változó, vagyis az akkulturáció mellett a vegyes házasság, az azonosulás (identifikáció), az előítélet és a megkülönböztetés, valamint az érték- és hatalmi konfliktusok hiánya is előbb-utóbb előáll. Gordon, Milton M.: *Assimilation in American Life. The Role of Race, Religion, and National Origins*. New York, 1964. 71.

⁶ Talán Talcott Parsons rendszerelmélete is hatott Yinger modelljére.

⁷ Yinger: *Az asszimiláció és a disszimiláció elmélete felé*, 34. Hasonló megközelítést ajánlott Rogers Brubaker, aki szerint immár az asszimiláció fogalmának nem a korábban elterjedt, egyedi és organikus megközelítése a jellemző, amelyik a teljes beolvadást mint végállapot elérését hangsúlyozta, hanem az eldöntendő kérdésre nem redukálható, a folyamatot, a növekvő hasonlóságot és egyezést vizsgáló általános és elvont megközelítés került előtérbe. E megközelítés vizsgálati egysége nem az egyén, hanem a többgenerációs népesség, amelynek tagjai a folyamat egyénenként aktív, de nem tudatos cselekvői. Brubaker, Rogers: *Az asszimiláció visszatérése? (A bevándorlással kapcsolatos szemlélet megváltozása és ennek következményei Franciaországban, Németországban és az Egyesült Államokban)*. Regio, 13. évf. (2002) 1. sz. 6., 18.

⁸ Yinger: *Az asszimiláció és a disszimiláció elmélete felé*, 25.

tudjuk megkülönböztetni”, de „anélkül is asszimilációhoz vezethet, hogy az adott csoport körvonalai eltűnnének”.⁹ Identifikáció alatt azt érti, hogy különböző csoportokból származó egyének úgy gondolják, ugyanannak a társadalomnak a tagjai, vagy egy csoport tagjai egy másik társadalommal azonosulnak.¹⁰ Integrációról beszél, amikor eltérő csoportok tagjai „korábban elkülönülő alsóbb szintű társadalmi egységből a közös interakciók szintjére jutnak”, amelyek „a gazdasági és politikai intézményekben érvényesülő viszonylag személytelen kapcsolatoktól a szomszédságok, baráti körök és házasságok személyes kapcsolataiig terjedhetnek”.¹¹ Az amalgamáció Yinger szerint (a nemi egyenlőtlenségek miatt) nem feltétlenül a legutolsó az asszimilációs folyamatok sorában, sőt az amalgamáció során a csoport leginkább akkulturációs hatásnak kitett tagjai távozhatnak a többségi társadalomba, csökkentve ezzel az egész csoport akkulturációs szintjét.¹²

Az asszimilációs folyamatok egyik kulcsfogalma az identitás. Azok, akik asszimilációs folyamat, tehát identitásváltás átéltői, és élettörténetüket papírra vetették – többek között éppen önéletírásuk révén –, hatványozottabban szorulnak identitásuk folyamatos újramegerősítésére, hiszen visszaemlékezéseiknek „a fő rendeltetése [...] az identitás keresése és a megtalált vagy megtalálni vélt identitás narratív eszközökkel történő kifejezése. S éppen azok számára különösen égető belső szükséglet az identitás ezúton történő rögzítése, akik – a diszkontinuitás folytán – különösen elbizonytalanodtak énonazonosságukban.”¹³ Az önéletírás feltételezi a szerző és az elbeszélte történet főszereplőjének az azonosságát.¹⁴ A szerző identitásának a keretét pedig éppen az elbeszélte élettörténet adja meg: „Ha az énonazonosság egyfajta képzeletbeli [imaginaire], akkor az ehhez a képzeletbelihez tapadó önéletírás az igazság oldalán van, és semmi köze a fikció előre eltervezett játékához.”¹⁵ Ezért vélem úgy, hogy önéletírásaik olvasásával többet tudhatunk meg szerzőik identitásáról, annak változásairól (vagy legalábbis identitásváltásaik nyomairól), ezáltal esetleges asszimilációjukról.

A lokálpatrióta cipszer polgár

A szepesváraljai születésű, 1817 és 1883 között élt Fest Imre 1873–1874-ben vetette papírra emlékiratait, miután leköszönt a kereskedelmi minisztériumban öt éven át betöltött államtitkári posztjáról. Az eredeti német nyelvű kézirat elveszett, a magyar fordítás egy, a családi hagyatékban fennmaradt gépelt másolat első három füzeté alapján készült, miután a negyedik füzet szintén eltűnt. Az emlékiratok nem az első emlékekkel kezdődnek, mivel

⁹ Yinger: *Az asszimiláció és a disszimiláció elmélete felé*, 27.

¹⁰ Yinger: *Az asszimiláció és a disszimiláció elmélete felé*, 29.

¹¹ Yinger: *Az asszimiláció és a disszimiláció elmélete felé*, 31.

¹² Meg kell jegyezni, hogy az akkulturáció és különösen az integráció egészen eltérő jelenségekként értelmezendők az egyén és a csoport szintjén: a csoportok távolságát nem befolyásolja, ha egyesek átveszik a másik csoport értékeit, vagy két csoportból származó tagok ugyanabba a társadalmi csoportba kerülnek, míg egészen más jelenséggel állunk szemben, ha az egész csoport kultúrája hasonul, illetve vív ki egy másik etnikai csoporttal azonos jogokat és esélyeket. Ez utóbbi esetet Yinger kulturális pluralizmusnak nevezi, amelyben fennmarad a részben eltérő kultúra és identitás. Lásd még: Gyurgyík: *Az asszimiláció szociológiai elméleteinek és operacionalizálásuknak egy lehetséges változata a társadalomtudományi kutatásokban*, 153–154.

¹³ Gyáni Gábor: *A történész mint történeti forrás*. 2000, 13. évf. (2001) 3. sz. 13.

¹⁴ Lejeune, Philippe: *Az önéletírói paktum*. In: Varga Zoltán (vál.): *Önéletírás, élettörténet, napló*. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból. Budapest, 2003. 18.

¹⁵ Lejeune, Philippe: *Az önéletírás definiálása*. Helikon, 48. évf. (2002) 3. sz. 275.

a szerző a családtagok visszaemlékezései alapján mutatta be születését és kisgyermekkorát, korán elhalt édesanyját, édesapját, nevelőanyját, valamint legközelebbi rokonait. Csak ezután következnek a legkorábbi személyes emlékek. Már ebből is kiderül, hogy a szerző nem csupán az emlékeire hagyatkozott az életút megalkotásakor, hanem, mint a legtöbb korabeli önéletrajzban, itt is keverednek a személyiség belső fejlődését, élményeit rögzítő önéletírás és az átélt vagy akár csak hallomásból ismert, nem magánéleti jellegű eseményekre fókuszáló emlékirat műfaji sajátosságai.

Milyen közönségnek és mely célból keletkezett ez az önéletírás? A mű csak egy ízben utal erre, amikor a szerző élete talán legnagyobb traumáját, a felesége, valamint gyámfia, Prihradny Guido között kibontakozott szerelmet beszélte el, amely végül váláshoz, sőt a szeretett Szepességből való kényszerű elköltözéshez vezetett. E történet felvezetéseként jellemezte meg, hogy „a memoárokat gyermekeim számára írom, ezért kíméletes módon kívánok az eseményekről számot adni, és nem terjeszkedem ki a részletekre, mivel a gyermeki érzéseket nem akarom megsérteni”.¹⁶ Az önéletírás célja azonban nem lehetett csupán az apa szempontjainak, motivációinak a gyermekek számára történő bemutatása, hiszen a mű nem tartalmaz olyan utalásokat, melyeket egy kívülálló nehezen érthetne meg, a gyermekeknek bizonyára evidens információkat is részletesen kifejt. A memoárjellegű részletek, a sorsfordító történelmi események „én így láttam” típusú elbeszélése pedig az eleve publikálásra szánt emlékiratok (Fest számos kortársánál is tapasztalható) szemléletére emlékeztet. Az élettörténet leírásában Fest Imrénél – a legtöbb önéletíróhoz hasonlóan – erős motiváló tényező lehetett az identitás tisztázásának, az életút rendszerezésének szándéka. Az önéletírás keletkezésének ideje, a közszolgálatból való visszavonulás utáni, az identitás újragondolására serkentő nyugodtabb periódus éppúgy ezt a szándékot mutatja, mint maga az önéletírás mottója: „Ismerd meg önmagad!”

Fest Imre önmagáról alkotott jellemzése eredményeként egy a polgári erényekkel azonosuló, a szorgalmat, a saját erőből való előrejutást, a tisztas család életet, az érdeklődést, a függetlenséget előtérbe állító, a liberális és magyar patrióta értékeket cipszer öntudattal párosító férfi képe rajzolódik ki. Részletesebb önértékelést a szerző általában az átmeneti időszakok bemutatásakor adott. A felnőtt létbe való belépését így látta: „Most hát 21 éves voltam és tanítástom befejeződött – a többi a gyakorlati életnek kellett elvégeznie. Ha elfogulatlanul, de igazságosan akarok magamról ítéletet mondani, meg kell állapítanom, hogy nem tartoztam a közönséges fiatal emberek közé. A jóságos anyatermészet gyors felfogóképességet és minden jó iránt hevülő szívet adott nekem, s amit mások drága pénzért, kellenlenül tanulnak meg, azt kedvvel és önként tettem magamévá. A jogi képzettségen túlmenően az általános műveltség szilárd alapjával rendelkeztem; jól, sőt szépen írtam németül és magyarul; verseim tetszésre találtak; fuvoltáztam, és alaposan ismertem a zeneelméletet, olvastam és értettem franciául meg olaszul, és ami a fődolog és az életben később elért sikereimnek az alapja volt, szeretettel és buzgalommal nyúltam hozzá mindenhez, és összhangba tudtam hozni az értelem parancsát az érzelem lendületével.”¹⁷ A fiatalemberben rejlő lehetőségeket a szerző, érzése szerint, jól használta ki, néhány éven belül „patrióta, liberális és szorgalmas férfi hírébe kerültem, aminek később nem kevés sikert köszönhettem”.¹⁸ A sikerek csúcspontjaként 1848-ban az iglói választók országgyűlési képviselőnek jelölték, de a jelölést Fest nem fogadta el, nem úgy, mint 1860-ban a Szepes vármegyei alispánságot, melynek apropóján a következőket írta: „Így hát engem – egy kiskereskedő

¹⁶ Fest: *Emlékirataim*, 95.

¹⁷ Fest: *Emlékirataim*, 41.

¹⁸ Fest: *Emlékirataim*, 56.

fiát, akinek armális nemességét elismerték ugyan, de aki a polgári rendhez tartozott, s a vármegye által nem kedvelt 16 városhoz – szemelt ki arra a gondviselés, hogy ebben az arisztokratikus vármegyében az első méltóságot betöltsem, és pedig nem rejtélyes okoknak, hanem a közjó érdekében kifejtett érdemeim elismerésének köszönhettem ezt a kitüntetést.”¹⁹ Az államtitkárságtól való visszavonuláskor pedig az élete csúcspontját már maga mögött tudó férfiként jellemezte magát: „Bizalmasan érintkeztem a társadalom legmagasabb osztályaival, megismertem az életet az udvarban, és végül mindebből azt a tanulságot vontam le, hogy a szerény középszer – ha kívánságait mérsékli és a gondok ellen biztosítva van – az ember legirigylésreméltóbb állapota, és hogy semmi tündöklés vagy a becsvágy semmiféle győzelme nem ér fel az egyszerű polgár személyes függetlenségével.”²⁰

Fest Imre szepesi polgárcsaládba született, a régi nemesség ellenére apja, Fest Sámuel kereskedősegédként kezdte. Később unokatestvérével, Fest Zsigmonddal közösen tudott egy kis kereskedést nyitni Szepesváralján, amely csak akkor lendült fel, amikor Sámuel már egyedül vitte tovább az üzletet. Ő magasabb iskolai képesítéssel nem rendelkezett, műveltségét autodidakta módon bővítette, viszont nagy hangsúlyt fektetett gyermekei taníttatására. Az oktatásban rejlő mobilitási lehetőségek felismerése tette lehetővé, hogy – késmárki és eperjesi tanulmányai után – Fest Imre képesített ügyvéd lehessen. Imre életpályája során kétféle mobilitási csatornát próbált változtatva kihasználni: az 1840-es években éppúgy, mint 1860–1861-ben, majd 1865-től a politikai–közéleti szereplése révén törekedett a kiemelkedésre, míg az 1850-es évek folyamán deklaráltan csak üzleti téren igyekezett sikereket elérni. Noha ő maga sorozatos üzleti kudarcaiért a körülményeket, illetve üzlettársait okolja, közéleti sikerei egyértelműen jelentősebbek voltak, mint az áhított anyagi biztonságot inkább garantálni képes üzleti tevékenysége.

Fest Imre etnikai identitásában a legmeghatározóbb a cipszer öntudat volt. Magát valamennyi esetben cipszernek mondta, soha nem németnek vagy magyarnak. Egyértelműen a Szepességet tekintette otthonának, ott telepedett le, miután befejezte tanulmányait, és eleve oda tervezte életpályáját: „... ügyvéd voltam 21 éves koromban – de hogy mihez kezdjek, hogy kenyeret és karriert szerezzek magamnak –, azt a jövő homálya takarta. Először is arra volt szükség, hogy a Szepességben megismerjenek.”²¹ 1863-ban ugyan elköltözött a megyéből, de éppen azért, hogy a számára legfontosabb vonatkoztatási csoport, a cipszer polgárság előtt szégyenletesnek érzett válása ne tűnjön fel: „Fel kellett magamat áldoznom, bele kellett egyeznem a válásba, fel kellett dűlnöm 16 évi házi boldogságot, idegenbe vándorolnom – hogy ő házasságot köthessen vak szenvedélye [...] tárgyával.”²² 1865-ben, amikor a gölnicbányai és az iglói választókerület egyaránt képviselőjelöltnek kérte fel, megelégedéssel nyugtázta, hogy mégsem felejtették el. Valahányszor elhagyta a hazájának tartott vármegyét, igyekezett cipszer társasággal körülvennie magát. Joggyakorlatának színhelyéül nemcsak azért választotta 1836-ban Debrecent, hogy az éppen akkor magyar nyelvűvé váló jogi intézményekben ne szenvedjen hátrányt, hanem „... részben azért, mivel ott az egyik első ügyvéd, Schwarz Sámuel – egy derék cipszer – oldalán kaptam helyet”.²³ Debrecenben ritkán vett részt a helyiek mulatozásain, ismerősei nagyrészt a szepesi, illetve a szomszédos vármegyékből származó felföldi kolónia tagjai voltak. 1838-ban, amikor Pesten megkezdte a Királyi Táblán letöltendő gyakorlatát, szintén elsősorban a szepesiek (és a kör-

¹⁹ Fest: *Emlékirataim*, 90.

²⁰ Fest: *Emlékirataim*, 134.

²¹ Fest: *Emlékirataim*, 43.

²² Fest: *Emlékirataim*, 96.

²³ Fest: *Emlékirataim*, 30.

nyező vidékekről valók) társaságát találta meg, és rajtuk keresztül került kapcsolatba a pesti társasági élettel. Amikor pedig 1864–1865-ben, majd az 1866-os porosz–osztrák háború idején Szolnokon lakott, úgy tűnik, csak a családtagjaival érintkezett, hiszen vele volt öccse, Aurél és néha fia, Kálmán is. Szeretett Szolnokon lakni, de nem a szolnokiak miatt: „kint élttem a Tisza partján, bizalmas együttlétben Aurél öcsémmel, függetlenül és szabadon, távol a várostól és a mucsai szülőkörűségtől”.²⁴ A saját csoport határainak elmosódottságára utalhat a cipszerek mellett a Szepességhez közeli vármegyék – hasonló kultúrájú – német polgárságával való kapcsolattartás: egyik legjobb barátja például a selmecbányai doktor Keiler volt.

A hagyományos lokális etnikai öntudat mellett – ez Fest Imre esetében a Szepességgel és a cipszerekkel való azonosulást jelenti – az emlékiratokban sajátos viszonyulás tapasztalható a kialakulóban lévő magyar nemzet iránt. Magyar patriotizmusát Fest gyakran hangoztatta, de ez a patriotizmus még inkább a soknyelvű országot hazának tekintő „hungarus” tudat jellemzőit mutatta. A Magyarországgal való azonosulás ugyanis nála elsősorban politikai jellegű, a liberális modernizációs koncepció, illetve 1848 törekvéseinek vállalásában jelent meg.²⁵ A modern nemzettudat számos fontos attribútuma viszont nem mutatható ki emlékirataiban, így a magyar nyelvhez való viszony és a „mi-tudat” jellege sem egyértelmű.

Fest Imre német anyanyelvű lévén emlékiratait és verseit is németül írta, még meglelt korában is ezen a nyelven fejezte ki a legjobban magát. Családjában nem lehetett ismeretlen a magyar nyelv, noha féltestvérei közül a többség német néven szerepel az emlékiratokban, feltűnő azonban, hogy a később született gyermekek már magyar nevet kaptak. (A testvérek: Emeline, Fritz, Aurel, Max, két Samuel, két Ludmilla, Gyula és Irma.)²⁶ A szerző általában nevének Emerich alakját használta, de az is előfordult, hogy Emeline húga magyarosan Imrének szólította.²⁷ Apja egyik lovát pedig Turcsinak hívták.²⁸ A Szepességre a német mellett jellemző szlovák nyelvet Fest nem említette, amikor egy korábban már idézett szakaszban nyelvismereitől számolt be. Valamilyen szinten mégis kellett ismernie ezt a nyelvet, mivel eperjesi gimnáziumi tanulmányai alatt egy évig élt egy kosztón „két szláv ifjúval”²⁹ – talán nem érezte elég hasznos nyelvnek a szlovákot, ezért nem említette.

1830–1831-ben éppen azért küldték egy évre a miskolci gimnáziumba, hogy magyarul tanuljon. Megérkezésekor derült ki, hogy szüksége is volt a nyelvtanulásra. Ezt egy olyan történettel illusztrálta, amelyben nem hallotta ki a „meghal” és a „meghál” szavak közti különbséget.³⁰ Nyelvtudását akarta elmélyíteni akkor is, amikor Debrecen választotta joggyakorlata színhelyéül, a magyar nyelv iránti érdeklődését merőben praktikus okkal magyarázva: „mivel éppen akkor emelték a magyart mindenütt a bíróságok nyelvévé”.³¹ Egy év múlva „már egész folyékonyan beszéltem magyarul”³² – írta, majd pesti gyakorlata után ki-

²⁴ Fest: *Emlékirataim*, 104.

²⁵ Pukánszky Béla szerint a tipikus cipszer polgár, távol a magyar nyelvterülettől, politikai értelemben magyarnak, öntudatában szepesi lokálpatriótának érezte magát, csak nyelve volt német, de öntudata nem. Pukánszky Béla: *Magyar–német szellem a Szepességben*. Budapest, 1939. 6–10.

²⁶ Gyula 1840-ben, Irma 1843-ban született.

²⁷ Fest: *Emlékirataim*. Korompay H. János utószava, 144.

²⁸ Fest: *Emlékirataim*, 10.

²⁹ Fest: *Emlékirataim*, 26.

³⁰ Fest: *Emlékirataim*, 16.

³¹ Fest: *Emlékirataim*, 30.

³² Fest: *Emlékirataim*, 33.

jelenthette, hogy jól és szépen ír is immár magyarul.³³ Életpályája során azután többször visszatérő motívum a német és a magyar nyelv alapos ismerete. A fordításban való gyakorlatra akkor tett szert, amikor kezdő jogászként, 1839–1840-ben úgy akarta magát megismertetni a Szepességben, hogy lefordította németre az Országgyűlési Tudósításokat.³⁴ Az 1843–1844-es országgyűlésen a kerületi deputációban a bányatörvény kidolgozásában vett részt, és a magyarul megfogalmazott tervezeteket ő ültette át németre. 1867-ben pedig, mint a Bécsben a gazdasági kiegyezésről tárgyaló országgyűlési küldöttség tagja, ő fordította le az osztrák félnek küldött jegyzékeket.³⁵ Szabadidejében több alkalommal fordított magyar költőket, és egyaránt írt magyar nyelvű, felvidéki német, sőt bécsi lapokba. Emlékirtaiból az derül ki, hogy nem mutatott megkülönböztetett érzelmi kötődést a magyar nyelv iránt, inkább gyakorlatiasan viszonyult hozzá: arra volt büszke, hogy mindkét nyelven kiválóan fejezte ki magát, legalábbis erre utal, hogy a deputációkban a többi, nagyrészt feltehetően mindkét nyelvet ismerő küldött között ő fordíthatta le a hivatalos szövegeket. Irodalmi vagy magánéleti használatra a németet preferálta, még államtitkár korában is, nem érezte úgy, hogy hazafiségével összeegyeztethetetlen lenne a német nyelvhasználat.³⁶ Így nem is érzett késztetést arra, hogy választania kelljen a két nyelvi kultúra között, inkább arra törekedett, hogy mindkét kultúrában elmélyedjen. Fest Imre számára a nyelv tehát nem vált ki-tüntetettebb identitásképző tényezővé, mint például a magyar nevek adására is hajlandó, gyermekét annak karrierje érdekében magyarra tanító apa, Fest Sámuel esetében.³⁷

Fest Imre igazi otthonának a Szepességet tekintette, de kérdéses, hogyan látta a többségi magyarokat, azonosult-e velük, netán megmaradt valamiféle távolságtartás velük szemben. Tizenkét éves korában, útban Miskolc felé először a táj egzotikuma lepte meg: „Ez volt az első nagyobb utazásom Magyarország áldott vidékein keresztül, s kíváncsi szemmel mustráltam egy szelídebb zóna gyermekeit, a kukorica- és dinnyeföldeket meg a zöld szőlőskerteket, s előre örültem az élvezetes gyümölcsöknek.”³⁸ Miskolci szállásadóját, egy bizonyos Károly urat jólelkű, bohém, borissza nemesemberként jellemzi, nála tanult meg „víz helyett bort, reggelire kávé helyett szalonnát és szilvapálinkát (szilvóriumot) enni-inni”.³⁹ Debrecenről ezt írja: „csak kevésbé elegyedtem bele magyar kollégáim lármás mulatságai-ba”.⁴⁰ „Sok hepciáskodó hadinépet láttunk, és ez a magyar nemzeti karakterre jellemző szangvinikus viselkedés fájdalmas érzéssel töltött el bennünket, akik a Szepességben már átestünk a kijózanodáson”⁴¹ – írta az útközben tapasztaltakról, amikor 1849 januárjában a szepesi bányászpolgárság képviselőjében Pestre utazott. A kiegyezési tárgyalásokon az ad-

³³ Fest: *Emlékirataim*, 41.

³⁴ Fest: *Emlékirataim*, 47–48.

³⁵ Fest: *Emlékirataim*, 116.

³⁶ Sirkövén viszont magyar nyelvű a sírfelirat: Weber, S[amuel] (Verf.): *Ehrenhalle. Verdienstvoller Zipser des XIX. Jahrhunderts 1800–1900*. Igló, 1901. 108.

³⁷ A kialakuló nemzeti identitásra az anyanyelvnek mint identitásképző tényezőnek az előtérbe kerülése jellemző, a kelet-közép-európai régióra jellemző kultúrnemzeti fejlődés során pedig az anyanyelv – mivel ezen alapul a fiktív származási közösség – akár még a strukturális kötődéseknél is nagyobb mértékben hathat a nemzeti identításra. Gyurgyík László – Milton Gordon álláspontjával szemben – úgy találta, hogy a Szlovákiában élő magyaroknál a strukturális beilleszkedés nem befolyásolja annyira az asszimilációt, mint a kulturális, különösen a nyelvi hasonulás. Gyurgyík: *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarok körében*, 138.

³⁸ Fest: *Emlékirataim*, 15.

³⁹ Fest: *Emlékirataim*, 15.

⁴⁰ Fest: *Emlékirataim*, 31.

⁴¹ Fest: *Emlékirataim*, 61.

dig centralizált ügyek megosztása kapcsán vetette papírra, hogy „... az én speciális küldetése sem volt, mert senki sem tudott a bécsi urakkal [...] olyan jól zöldágra vergődni, mint én, akihez nekik – mint a német sajátosságokat jól ismerő cipszerhez – több rokonszenvük és bizalmuk volt, mint egy valamivel darabosabb tősgyökeres magyarhoz”.⁴² Ezek a megnyilatkozások mind arra utalnak, hogy Fest Imre nem érezte a saját etnikai csoportjának a „magyarokat”, olyan sztereotípiákkal jellemezte őket, amelyek nem esnek egybe a sajátjának vallott tulajdonságokkal.⁴³ Noha az utóbbi idézet a bécsi tárgyalópartnerek vélekedéséről szól, úgy tűnik, Festnek sem lehetett ellenére ez a „hídszerep” a két küldöttség között. Az utóljára idézett szövegrészt leszámítva valamiféle német öntudatnak még a jeleivel sem találkozhatunk, itt is csak a bécsiek szájába adva említette Fest a kulturális hasonlóságokat. Ezzel szemben gyakran hangoztatja magyar hazája iránt érzett patriotizmusát, ahogy ez a „hungarus” tudatúakra jellemző. Nehéz eldönteni, hogy a jelenség még az állam iránti lojalitás premodern kifejeződése, vagy pedig már a nemzeti identitás, a *Vaterland* iránti szükségletet kielégítő, hiánypótló identitáselem, ahogy például a mai magyarországi svábok körében megfigyelhető a sváb etnikai identitás és a magyar nemzeti identitás kombinációjával létrejövő kettős identitás.⁴⁴

Mennyiben lehetett más identitása az emlékiratait író Fest Imrének, mint apjának és családtagjainak? Apjával kapcsolatban megjegyezte: „... a demokratikus alapelveknek hódolt, mint mindenki, aki munkájából tartja el magát; a községben a haladás első bajnoka volt, és neki köszönhető a céhek megszüntetése Váralján.”⁴⁵ Ennek ellenére Fest Sámuel nagy erőfeszítéseket tett nemessége igazolására (egyébként az 1809-es insurrekcióban részt vett), de ebben Imre fia is sok követ megmozgatott: 1844-es bécsi tartózkodása során még egy távoli rokont is felkeresett Kismartonban, akinél a család eredeti nemeslevele volt, hogy a hitelesítést előremozdítsa. Az eljárás mégis félbemaradt, „mivel az 1848. év a rendi különbségeket a jogi életben teljesen eltörölte” – bagatellizálta el utóbb az ügyet az emlékirat szerzője.⁴⁶ A család nemesi eredetét azonban később sem tartotta mellékesnek, fia által kiadott verseskötetében pedig mindenütt a von Fest családnév szerepel.⁴⁷

Fest Imre szerepvállalása a forradalom idején nem volt egyedülálló a családban. Apja „ujjongva köszöntötte az 1848-as eseményeket”,⁴⁸ beválasztották a szepességi kerületi gyűlésbe, majd a honvédsereg számára vállalt kevésbé kifizetődő fehérenemű-készítést – később megtorlásul néhány hétre a krakkói citadellába is zárták. Aurél öccse pedig – Imre közbenjárására – hadnagyként harcolt a szabadságharc során az egyik honvédszászlóaljban. Maga Imre 1848 tavaszán még a polgárság egyik hangadója volt, de miután nem vállalt országgyűlési képviselőiséget, csupán a nemzetőrségnél szolgált mint közlegény.

Felekezetiükhez már nem ennyire egyöntetű apa és fia viszonyulása. Az öntudatos evangélikus Festekhez méltóan Imre is az evangélikus cipszer lányok körül legyeskedett, amikor

⁴² Fest: *Emlékirataim*, 119.

⁴³ Fredrik Barth szerint az etnikai csoporttagság besoroláson és önbesoroláson alapul, a tagok világos különbséget tesznek a csoporttagok („mi”) és más csoportok tagjai („ők”) között, az etnikai csoportot a – szintén mozgásban lévő – határai definiálják, nem a közös kulturális tartalom, a közösség célja pedig e határok fenntartása. Barth, Fredrik: *Introduction*. In: uő. (ed.): *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*. Boston, 1969. 11., 15.

⁴⁴ Bindorffer Györgyi: *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosság tudat Dunabogdányban*. Budapest, 2001. 32.

⁴⁵ Fest: *Emlékirataim*, 42.

⁴⁶ Fest: *Emlékirataim*, 52.

⁴⁷ Fest, Emerich von: *Gedichte*. Budapest, 1884.

⁴⁸ Fest: *Emlékirataim*, 61.

már elérkezettnek érezte az időt a családalapításra. Az egyik jelölt, Jaeger Ágnes, akinek apjától meg is kérte a kezét, azonban nem illett a többi jelölt közé. Az utólag az ifjúkori szé szélynek tulajdonított, elhamarkodott lépés nem azért volt komolytalan, mert a leány szé szély vagy mert törvénytelen gyermek volt, hanem katolikus vallása miatt: Imre tudta, hogy apja sosem adná áldását egy vegyes házasságra. Ez is történt. Az nem derül ki az emlékiratokból, hogy csak a fiatalság tette közömbössé a felekezeti különbségeket, vagy Fest Imre ebben a kérdésben apjánál „modernebb” álláspontot foglalt el. Egyházához való kötődéséről nem írt emlékirataiban, viszont ő volt az egyik hangadója a Protestáns Pátens elleni tiltakozásoknak 1859-ben (ez egyben a politikai életbe való visszatérését is jelentette). Felesége, Rajner Vilma, illetve időskori menyasszonya, Grubiczy Ilka egyaránt (evangélikus) cipyszer volt. Úgy tűnik, Fest Imre – a Jaeger Ágnessel lezajlott kalandot leszámítva – a pár-választásban homogámiára törekedett.

Fest Imre etnikai identitása esetleges változásának az önéletírásában nyoma sincs, annak ellenére, hogy többször is sorsfordító krízist kellett átélnie.⁴⁹ Fiatalkori énjére visszatekintve nem a válságokat, hanem az egyenletes gyarapodást emeli ki, melynek csúcspontja 1847-ben kötött házassága. Noha sikerei egy ideig még folytatódtak, maga Fest a határt ennél az eseménynél vonta meg, feltehetően házassága későbbi kényszerű átértékelését követően.⁵⁰ Életének későbbi, válságos periódusait jól kiemeli, hogy lelki gyengeséggel, betegséggel párosultak. Így a szabadságharc leverését követően a család érintettsége folytán a megtorlástól, a létbizonytalanságtól való félelem okozta az első betegséget, melyet felesége elhatalmasodó gyomorproblémái is fokoztak. 1856-ban ifjúkori barátja, Hendel Lajos, majd édesapja halála szintén megviselték idegrendszerét. 1863-ban hozta azonban élete a legjelentősebb „sorseseeményt”: válása nyomán véglegesen el kellett költöznie az otthonának tekintett Szepességéből, a (magyarosodó) Pestre kerülése pedig együtt járt anyagi helyzetének elbizonytalanodásával. Ez az eseménysor tipikusan olyan élettörténeti fordulathoz tekinthető, amely az identitás jelentős átalakulásához vezethetett. Az önéletírásban feleségéért való küzdelmét és a *tabula rasát* eredményező végkifejletet identitáskrizisként írja le: „mindent, ami volt, pénzzé tettem, minden adósságot elrendeztem, és leszámoltam a múlttal”. Ezek után Szolnokon újragondolta életét: „... a hatalmas puszta magányában visszapultottam elmúlt életemre – olyan életre, amely tele volt munkával és gonddal asszonyért és gyermekért, tele odaadással a közjóért; és megkérdeztem a mindentudó Istent, vajon mivel érdemeltem ezt a büntetést, hogy ezentúl elárvultan vándoroljak az életen át.”⁵¹ Ezután a családapa és szerető férj szerepéről le kellett mondania, de korábbi identitásának többi eleméhez annál inkább ragaszkodni kezdett. A válságra a megoldást a tevékeny életbe való visszatérésében találta meg: „éreztem, hogy egyedül a munka gyógyíthatja meg sebeimet”.⁵² A Szepességhez való ragaszkodása pedig a távolból is töretlen maradt, az új élethelyzet nem kívánta meg, hogy etnikai identitása is módosuljon: hamarosan így is megtalálta boldogulását a korábitól eltérő környezetben. A krízis érintetlenül hagyta identitásának ezt a részét, ami arra utal, hogy különösebb zökkenők nélkül zajlott le pesti beilleszkedése, az érvényesüléshez nem kellett feladnia lokálpatrióta etnikai tudatát. Korábban már

⁴⁹ Tengelyi László nevezte sorseseeménynek az ilyen – a szociálpszichológiában jelentős életeseménynek nevezett – fordulópontokat, amelyek feldolgozása nyomán az egyén önazonossága megváltozik. Tengelyi László: *Élettörténet és önazonosság*. In: Uu.: *Élettörténet és sorseseemény*. Budapest, 1998. 43–47.

⁵⁰ Fest: *Emlékirataim*, 47.

⁵¹ Fest: *Emlékirataim*, 96.

⁵² Fest: *Emlékirataim*, 98.

bizonyított magyar patriotizmusa és jó magyar nyelvtudása, illetve talán a szepesiekről kialakult kedvező sztereotípiák tették lehetővé, hogy a modern nemzeti identitás (legalább felszínes) átvétele nélkül magas közéleti pozíciókba juthasson – erre egy-két évtized múlva már kevesebb esély mutatkozott volna.

A disszimiláns

Edmund Steinacker (a magyarországi németiség összefogására törekvő első nemzetiségi politikus) önéletírása *Lebenserinnerungen* címmel 1937-ben Münchenben jelent meg, amikor Németországban a Keleten élő „népi németek” iránti érdeklődés a tetőpontjára jutott. A kiadó előszava szerint az emlékiratokat Steinacker egykorú, az évtizedek során összegyűlt feljegyzései alapján készítette el, és szövegét híven követte a kiadás.⁵³ Ilyen feljegyzések még az első világháborút követő években is keletkeztek. Az önéletírás azonban 1915–1916 táján megszakadt, így ezt a szerző fiai, Harold és Roland fejezték be apjuk 1927-ben megjelent tanulmánya alapján, amelyet a Deutsche Ausland-Institut felkérésére írt a magyarországi német nemzetiségi mozgalomról. E kiegészítés Edmund élete utolsó tíz évének krónikáját tartalmazza, s egészen 1929-ben bekövetkezett haláláig tart. A *Lebenserinnerungen* műfaját tekintve az önéletírás és az emlékirat keveréke, a szerző élete első három évtizedét személyisége fejlődésén keresztül mutatja be, míg további életútjának elbeszélésében inkább politikai tevékenysége jelöli ki a narráció kereteit.

Edmund Steinacker már korábban is összefoglalta élete fontosabb eseményeit. Hetvenedik születésnapjára a brassói *Karpathen* című lap szerkesztősége kérte fel egy önéletrajz elkészítésére, amely röviden, de ugyanabból a nézőpontból foglalta össze életútját, mint a posztumusz önéletírás.⁵⁴ Az 1910-ben megjelent önéletrajz idején a szerző ugyanis már szintén túl volt pályája legmeghatározóbb korszakán, és ugyanúgy a magyar közéletből való kitzasztottságának szemszögéből tekintett vissza életére, mint a *Lebenserinnerungen*-ben. E rövid önéletrajz forrásai is ugyanazok a feljegyzések lehettek, amelyek a terjedelmesebb visszaemlékezéshez szolgáltatott anyagot. Egy harmadik forrás a fiatal, Párizsból Magyarországra visszatérni kívánó Steinacker állást kérelmező, magyar nyelvű önéletrajza, amely rövidege dacára szinkronitásával árnyalhatja a két kései önéletrajz visszatekintését a még életútja kezdetén álló ifjú identitására.⁵⁵

Edmund Steinacker protestáns családból származott. Az evangélikus lelkész apa, Gustav Steinacker Bécsben született, ahol apja kereskedő volt, anyja, Katharina Malvieux pedig egy részben Bécsben, részben Pesten letelepedett hugenotta család leszármazottja. A szülők még Gustav Steinacker gyermekkorában Pestre költöztek. A *Lebenserinnerungen* azonban jóval távolabbról kezdi a családi háttér felvázolását: a Steinacker-elődök bemutatása a 16. századi Quedlinburgban indul, ugyanis a szerző eddig az időpontig kutatta fel a családfát.⁵⁶ A németországi gyökerek keresése természetesen csak az öreg Steinacker hobbija volt a századfordulótól kezdve.⁵⁷ A németországi ősökre ekkor már gyakran gondolt: 1884-es Harz-hegységbeli útjának utólagos elbeszélésekor fontosnak tartotta megemlíteni, hogy akkor

⁵³ Steinacker: *Lebenserinnerungen*. A kiadó előszava, VII.

⁵⁴ Steinacker, Edmund: *Eine Selbstbiographie*. Karpathen, Jg. 3. (1910) Nr. 7/1. 197–204.

⁵⁵ Kövér György hívta fel az ifjúkori önéletrajzra a figyelmet, amit ezúton is köszönök. Steinacker Ödön önéletrajza. MÁV Központi Irattár, A kir. Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumhoz alkalmazás iránt beadott kérelmek, 1867.

⁵⁶ Steinacker: *Lebenserinnerungen*, 1.

⁵⁷ Steinacker: *Lebenserinnerungen*, 222.

még nem tudta, milyen jelentősége van a vidéknek a Steinacker-nemzetség történetében,⁵⁸ de rövid önéletrajzát is a Harz-hegységéből származó ősök felelőlegességével kezdte.⁵⁹ Tokody Gyula Steinacker genealógiai kutatásait egy identitásválság lehetséges szimptomájának tekintette: „... nem kizárt, hogy [...] a Magyarországon – részben saját pályatársaitól – elszenvedett politikai kudarcok is önvizsgálatra készítették, vagy esetleg a gyökértelenség, a sehova nem tartozás érzete váltotta ki a németiséghez kötődés bizonyítási kényszerét.”⁶⁰

Az apa, Gustav Steinacker pozsonyi és késmárki iskolaévek, valamint egy év bécsi és egy év hallei teológiai tanulmányút után a Bánffy-családnál kezdte meg pályafutását Tiszaroffon mint nevelő. Itt ismerte meg későbbi feleségét, a késmárki polgárcsaládból származó Westher Auréliát. Ezután Gustav a debreceni református leányintézet igazgatója lett (itt született 1839-ben Edmund Steinacker és öccse, Sándor), majd Gölnichbányán lett lelkész (itt született a harmadik fiú, Arthur). Gustav életútjának Gölnichbányáig tartó szakaszáról fia megbízható információkat közöl: fennmaradt ugyanis a lelkész 1842. szeptember 24-i rövid, tényszerű, latinul írt önéletrajza, megerősítve a fia által megadott adatokat.⁶¹ 1846-ban antialkoholista kampánya Gustav Steinacker Gölnichbányáról való elűzéséhez vezetett, ezután a trieszti evangélikus gyülekezet lelkésze lett, ahonnan 1852-ben liberális felfogása miatt szintén távozni kényszerült (itt a legkisebb gyermek, Irma született). Gustav 1853-tól élete végéig Magyarországtól távol élt, előbb Weimarban egy leányiskolában kapott alkalmazást, majd Butteltstedtben lett lelkész. A már Magyarországon is németül verselő lelkész Németországban a magyar irodalom értékeit próbálta közvetíteni, előadásokat tartott Magyarországról, és magyar versek gyűjteményét adta ki németül.⁶² Gustav Steinacker mérsékelt liberális nézeteit prenacionális öntudattal és magyar patriotizmussal ötvözte. Noha Bécsben született, Magyarországot tekintette hazájának, és megértő volt a magyar nemzeti törekvések iránt.

Az 1848-as események tehát Triesztben érték a Steinacker-családot. Gustav Steinacker mint meggyőződéses liberális rögtön belépett a „Nemzetőrőség”-be. Évtizedekkel később Steinacker így emlékezett szülei állásfoglalására: „Anyám cipszer léte tüzes magyar honleány, három fivérének és két unokaöccsének a forradalomban való részvétele révén teljes szívéből a szabadságért és függetlenségért vívott harc oldalán állt, míg apámtól pozíciója Magyarország iránti minden szimpátiája ellenére természetesen szigorú távolságtartást követelt meg. Hogy a mai olvasó megértse, meg kell jegyezni, hogy akkoriban a németek és a magyarok közötti nemzeti különbségek egészen eltörpültek a liberalizmus és a reakció elmentéje mellett.”⁶³ Edmundnak tehát magyarázkodnia kellett szülei magyarok iránti szimpátiája miatt, mivel önéletírása keletkezése idején már egészen más szemzőgből ítélte meg a forradalmat. Azt azonban nem tagadta, hogy az 1850–1860-as években őt is megragadta

⁵⁸ Steinacker: *Lebenserinnerungen*, 131.

⁵⁹ Steinacker: *Eine Selbstbiographie*, 197.

⁶⁰ Tokody Gyula: *Edmund és Harold Steinacker a német Südostforschungban*. Századok, 131. évf. (1997) 3. sz. 685.

⁶¹ Evangélikus Országos Levéltár, Ordinációs Jegyzőkönyvek, Tiszai Egyházkerület, 2. kötet, 37–38.

⁶² Pukánszky Béla: *Német polgárság magyar földön*. Budapest, é. n. [1940] 179.

⁶³ „*Meine Mutter, als Zipserin eine feurige ungarische Patriotin, war durch die Teilnahme ihrer drei Brüder und zweier Neffen an der Revolution mit ihrem ganzen Herzen auf der Seite des Kampfes für Freiheit und Unabhängigkeit, während meinem Vater seine Stellung trotz aller Sympathie für Ungarn naturgemäss strenge Zurückhaltung gebot. Um heutige Leser ins Bild zu setzen, sei bemerkt, dass damals die nationale Unterschiede zwischen Deutschen und Ungarn ganz vor dem Gegensatz zwischen Liberalismus und Reaktion zurücktraten.*” Steinacker: *Lebenserinnerungen*, 4.

a szabadsággal összekapcsolódó magyar nemzeti gondolat. Mindig igyekezett azonban magyarázatot adni ifjúkori tévelygésére: neveltetésére hivatkozott, és rendszerint valamelyik anyai ági rokonának befolyásolásával indokolta a magyarsággal való azonosulását.

Anyja egyik testvére, Sándor a honvédsereg tisztje volt, később börtönbe is került emiatt. Paul Westher, a másik testvér Késmárk országgyűlési képviselője volt, az ő fiai közül ketten pedig szintén a honvédseregben harcoltak. Edmund Steinacker 1850 nyarán elkísérte anyját Magyarországra, amikor is találkozott a Westher-rokonsággal, akiknek az elbeszélései hatására, mint utólag fogalmazott, idealizálni kezdte az 1848-as szabadságot.⁶⁴ Ennek illusztrálására előadott egy Pukánszky Béla által is idézett emléket.⁶⁵ E történet szerint, amikor Westher Sándorral átkeltek a Branyiszkói-hágón, nagybátyja a helyszínen beszámolt Guyon Richárd hőstettéről, majd megeskette a gyermek Edmundot, hogy mindig a magyar szabadság ellenségei ellen fog küzdeni. Az unokaöcsben e felszólítás mély nyomokat hagyott, de természetesen később megtanult más szemmel nézni a szabadságharc eseményeire.⁶⁶

Az egyik honvédtiszt Westher-fiú, Árpád – akinek keresztnéve már Paul Westher magyarsághoz való viszonyulására is utal – a megtorlás elől külföldre menekült. 1857-es weimari látogatásakor átadta Edmund Steinackernek '48-as visszaemlékezéseit, valamint egy pisztolyt. Amikor Edmund 1864-ben Késmárkra látogatott, Paul Veszter meggyőzte őt arról, hogy egy önálló magyar kormány szabadságot, fejlődést és egyenjogúságot fog majd biztosítani minden területen.⁶⁷ A *Lebenserinnerungen*ben, talán a családi hagyományhoz ragaszkodva, Paul Westher és gyermekeinek neve már konzekvensen a magyaros Veszter alakban található, utalva ezzel előrehaladt asszimilációjukra. Az önéletíró történész unokája, Ruprecht Steinacker jegyezte meg, hogy a Westher-családban már az anya, Aurélia testvérei közül ketten párhuzamosan használták nevük német és magyar változatát (Sándor–Alexander és Emerich–Imre), és Sándor kezdte el sz-szel írni a családnevet.⁶⁸ Hasonló ket-tősség nyilvánult meg a névhasználatban a Steinacker-családban is: öccsének nevét Edmund következetesen magyar formájában használta, ami arra utal, hogy a már korábban Magyarországra visszatért, és Szolnokon, majd Debrecenben élt Sándor később sem távolodott el úgy a magyarságtól, mint bátyja. Edmund Steinacker később talán e tapasztalatok fényében is választott gyermekeinek magyarra lefordíthatatlan keresztneveket. A legidősebb fiú, Roland 1870-ben született. A névválasztás arra utal, hogy Edmund ekkor már a disszimiláció útján haladt.⁶⁹

Az apai ágon azonban nem volt ekkora hazafias felbuzdulás: egyetlen rokonának politikai nézeteiről emlékezett meg: apja nagybátyját, Christian Malvieux pesti bankárt és nagykereskedőt császárpárti érzelmei miatt a magyar patrióta körök kiközösítették, ám Steinackerék továbbra is fenntartották vele a kapcsolatot.⁷⁰ Steinacker nem mulasztotta el megje-

⁶⁴ Steinacker: *Lebenserinnerungen*, 7.

⁶⁵ Pukánszky: *Német polgárság magyar földön*, 62–63.

⁶⁶ Steinacker: *Lebenserinnerungen*, 8.

⁶⁷ Steinacker: *Lebenserinnerungen*, 36.

⁶⁸ Steinacker, Ruprecht: *Betrachtungen zur nationalen Assimilation des deutschen Bürgertums in Ungarn*. Südostdeutsches Archiv, Jg. 22/23. (1979/1980) 76., 79.

⁶⁹ Gyermekei a Roland, Guido és Harold nevet kapták. Steinacker: *Lebenserinnerungen*, 61., 66., 78. Harold, akárcsak majd az ő fia, Ruprecht Steinacker a közép-kelet-európai német kisebbségeket (is) kutató történészek lettek.

⁷⁰ Pukánszky-nál Christian Malvieux anyai dédnagybácsiként szerepel, de ez elírás: Pukánszky: *Német polgárság magyar földön*, 156. Christian Malvieux Katharina Malvieux testvére volt: Stein-

gyezni, hogy utólag már teljesen megértette Christian Malvieux akkor szokatlan álláspontját.⁷¹ Noha Gustav Steinacker bizonyos mértékig szimpatizált a magyar liberális reformmozgalommal, látható, hogy a család apai és anyai ága másképp viszonyult a magyar nemzeti mozgalomhoz. A cipszer Westher-család és a friss bevándorló, Ausztriával intenzív kapcsolatot tartó Steinacker-rokonság integráltságának eltérő mértéke játszhatott szerepet e különbségben. Az apai ág patriotizmusa inkább a hagyományőrző biedermeier polgárság dinasztiahú állampatriotizmusa lehetett.⁷² Edmund Steinacker a családban tehát eltérő identitásmintákat kapott, fiatalkorában mégis az érzelmi hurokat megpendítő Westher-álláspont határozta meg szülőföldjéről alkotott képét. A később kialakuló német nemzeti identitás gyökerei viszont már e családi kettősségre nyúlhatnak vissza.

Noha a Steinacker-család 1846-ban elhagyta Magyarországot, a kapcsolatok nem szűntek meg. 1850-ben rokonlátogatás keretében körutazást tettek Magyarországon, a szülők pedig azt is elhatározták, hogy Edmundot magyarországi evangélikus iskolába adják: nem akarták, hogy a gyermek elidegenedjen szülőföldjétől. Választásuk Sopronra esett, talán mert ott lakott Gustav Steinacker egy unokatestvére, Karl Steinacker festő és rajztanár, valamint egy lelkész kollégája, Kolbenheyer Mór, akivel közösen egy prédikációgyűjteményt is kiadott. A tanítás nyelve az evangélikus gimnáziumban a magyar volt, amit Edmund lassacskán meg is tanult, noha a városban a német nyelv volt használatos. Így a magyar nyelv terjesztésének egyik legfőbb csatornája, az iskola az ő életében is kitüntetett szerepet játszott.

1853-ban viszont, amikor Gustav Steinacker végül biztos álláshoz jutott Weimarban, az egész család ott telepedett le. Edmundnak a weimari időszakban meghatározó élményt jelentett, hogy a német kultúra egyik fellegvárában élhetett. A magyar kapcsolatok azonban Weimarban sem hiányoztak, és ezeket Steinacker gondosan meg is említette önéletírásában, de öregkorában természetesen már a német kultúrára vonatkozó élményeire helyezte a hangsúlyt. Abban a nyári lakban éltek, ahol Goethe lakott egykoron, Gustav Steinacker pedig jó viszonyba került ekkor Richard Wagnerral (és persze nagy rajongójává vált). A weimari időszakban gyakran találkoztak Liszt Ferencsel is, akit a magyarországi németek maguk közül valónak tekintettek és ezért különösen nagy szimpátiával kezeltek. A Liszttel fenntartott érintkezés a Magyarországgal való kapcsolatot is jelentette. Így Liszt születésnapjára Edmund és öccse a Hunyadi László nyitányát adta elő, emlékezőképpen a magyar hazára,⁷³ Edmund fordított le Liszt számára egy magyar nyelvű novellát,⁷⁴ Liszt egyik magyar tanítványa pedig a Steinacker-házba járt magyar szót hallani.⁷⁵

A jénai magyar teológushallgatók, akik ismerték Gustav Steinacker nevét, Edmundot már gimnazista korában befogadták diákegyletükbe (*Burschenschaft*).⁷⁶ Amikor pedig Edmund végül Stuttgartba ment, hogy mérnöknek tanuljon, egy pesti honfitársa hívására lett a *Teutonia* diákegylet tagja, mely közösség azután meghatározó lett számára.⁷⁷ Stuttgartban visszaemlékezése szerint legszebb éveit töltötte el, intenzív társas életet élve. (Itt

acker, Edmund (Hrsg.): *Voreltern und Nachkommenschaft des Ehepaares Georg Louis Malvieux und Anna Maria Lud. Hon. Bassenge*. Görlitz, 1914. 10–11.

⁷¹ Steinacker: *Lebenserinnerungen*, 11.

⁷² Pukánszky: *Német polgárság magyar földön*, 156.

⁷³ Steinacker: *Lebenserinnerungen*, 15.

⁷⁴ Steinacker: *Lebenserinnerungen*, 16.

⁷⁵ Steinacker: *Lebenserinnerungen*, 12.

⁷⁶ Steinacker: *Lebenserinnerungen*, 17.

⁷⁷ Steinacker: *Lebenserinnerungen*, 21.

egyébként Sándor öccsével élt együtt, aki ott könyvkereskedőnek tanult, később mégis pénzügyi tisztviselő lett. 1861-ben – a végül Angliában letelepedett – Arthur Steinacker is Stuttgartba került mint banki gyakornok.) Edmund a stuttgarti stúdiumait megszakító fél éves tübingeni egyetemi tanulmányai alatt is kapcsolatot talált az ott élő magyarországi németekkel.

Az 1859-es olasz–osztrák háborúra így emlékezett vissza: „Württembergben fellángolt a német hazafias lelkesedés, pajtásaim közül sokan mint »száznaposak« – ami ugyanazt jelentette, mint a porosz egyéves [önkéntes] – vonultak be a hadseregbe; de én, magyar hazafias érzésben történt neveltetésemnél fogva, nem az osztrák féllal rokonszenveztem.”⁷⁸ Még azt is fontolgatta akkor, hogy csatlakozik Garibaldi csoportjához, hátha sikerül felszabadítani Magyarországot.

1864-es államvizsgálója után „régii hazájába” indult állást keresni, kísérlete azonban egyik keresztapja, Lónyay Menyhért ajánlása dacára sikertelen maradt. Emlékirataiban azt állította, régi barátai ösztönzésére próbált szerencsét Magyarországon, tehát itt arra törekedett, hogy megmagyarozza Magyarország iránti, későbbi álláspontjából nehezebben érthető vágyakozását.⁷⁹ Második, immár sikeres hazatérési kísérlete során, 1867-ben írt önéletrajzában viszont így fogalmazott: „régien ápolt óhajításom [...] hazámba való visszatérésem...”⁸⁰ A két hazatérés között Párizsban töltött éveket pedig ekkor még így indokolta: „Azonban mostani állásomat csak azért fogadtam el, hogy a külföldi viszonyokkal a világ egyik gyúpontjában jobban ismerkedjek meg, és mindig azt reményltem, hogy előbb vagy utóbb Magyarország politikai és annál fogva anyagi állása jobbra fordultával hazám szolgálatában fogom használhatni a külföldön nyert tapasztalásaimat a technikai, közlekedési vagy ezekkel rokon téren.”⁸¹ Ekkor még úgy mutatta be magát, hogy mindig is az a cél lebegett a szeme előtt, hogy Magyarországra visszatérhessen – igaz, mivel állásra pályázott, nemigen fogalmazhatott másként. Azt azonban nem említette – természetesen – ebben az önéletrajzában, hogy 1864-ben nemcsak Magyarországon, hanem egyúttal Bécsben is állást keresett. 1867-ben egy hazájába visszatérni szándékozó, majd ott a haladást előmozdítani kívánó, csak az alkotmányos viszonyok helyreállítására váró „emigráns” szerepében mutatkozott. Feltehetőleg ekkor még így is gondolkozott, ugyanis bizonyos mértékig későbbi önéletrajzaiban is megvilágítani engedti fiatalkori nézeteit.

Steinacker rövid, erdélyi olvasóknak szánt önéletrajzában a következőképpen indokolta Magyarországra való visszatérését: „Engem, akit a szülői házban a magyarság iránti szeretet hagyományaiban és a magyar liberalizmusban való hitben neveltek, elsősorban a magyar alkotmány visszaállítása hozott vissza mérnökként szülőföldemre, Magyarországra.”⁸²

⁷⁸ „In Württemberg flammte deutsche patriotische Begeisterung empor, viele meiner Kameraden rückten als »Hunderttägige« – was gleichbedeutend mit dem preussischen Einjährigen war – in die Armee ein; aber meine Sympathien waren bei meiner Erziehung zu ungarischen Vaterlandsgefühl nicht auf österreichischer Seite.” Steinacker: *Lebenserinnerungen*, 22.

⁷⁹ Steinacker: *Lebenserinnerungen*, 35.

⁸⁰ Steinacker Ödön önéletrajza. MÁV Központi Irattár, A kir. Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumhoz alkalmazás iránt beadott kérelmek, 1867.

⁸¹ Steinacker Ödön önéletrajza. MÁV Központi Irattár, A kir. Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumhoz alkalmazás iránt beadott kérelmek, 1867.

⁸² „Die Wiederherstellung der ungarischen Verfassung brachte mich, der ich im Elternhause in den Traditionen der Liebe zum Ungartum und im Glauben an den magyarischen Liberalismus erzogen worden war, zunächst als Ingenieur in mein Geburtsland Ungarn zurück.” Steinacker: *Eine Selbstbiographie*, 198.

A sikertelen magyarországi álláskeresés után más országokban tájékozódott. Miután Arthur öccsének teljesült régi vágya, és egy nagy londoni bankháznál nyert alkalmazást, Edmund is angolul kezdett tanulni, majd ki is ment Angliába. Végül azonban Párizsban dolgozott egészen 1867-ig. Párizsban szintén kapcsolatba került a helybeli magyarországiakkal, az emigráns magyar sajtóirodát vezető Szarvady Frigyesnek dolgozott, sőt a párizsi magyar klubba is eljárt felfrissíteni megkopott magyar nyelvtudását. A magyar klubban és Szarvady házában sok Párizsban élő magyart megismert. Az 1867-es párizsi világkiállításon találkozott Fest Imrével, Eötvös Józseffel és a szülők ifjúkori barátjával, Hunfalvy Jánossal. Hunfalvy javasolta neki, hogy térjen vissza a nagy vasútépítési konjunktúra elé néző Magyarországra.⁸³ Ekkor írhatta Steinacker állást kérelmező önéletrajzát, amely talán hozzájárult ahhoz, hogy Magyarországra történt visszatérése után néhány hónapig egy vasútépítéssel dolgozott.

Edmund Steinacker a német nyelvi és kisebbségi jogok melletti fokozódó kiállását azzal indokolta, hogy a kiegyezés utáni évek Deák és Eötvös nevével fémjelezhető liberalizmusát hamar felváltotta a „soviniszta” magyar politikai irányváltás. E folyamat kezdeteit azonban nem világította meg pontosan retrospektív önéletírásaiban, hiszen ezekben életútjának egységét, folytonos német nemzeti öntudatát igyekezett bemutatni, amelyet csak a fiatalkori családi hatások téríthettek egy időre a magyar patriotizmus irányába. 1867 körül azonban, mint állást kérő önéletrajza is mutatja, még magyar patrióta érzelmei voltak, és ezek az érzelmek nem attól változhattak meg, amit önéletírásaiban megfogalmazott. Német jogvédő tevékenységének előzményei ugyanis még az általa liberálisnak és konszolidáltnak tekintett Deák-érára nyúltak vissza.

Hogyan válhatott Edmund Steinacker a német kisebbségi jogok magányos és meg nem értett harcosává? Ebben kétségkívül szerepet játszott, hogy a Magyarországon élő németek túlnyomó többségével szemben, akik a korszerű nemzeteszmét csak annak magyar kiadásában ismerhették meg, Steinacker közről szembesült a német nemzeti mozgalommal. Ő ugyanis a kibontakozó német egységtörekvések idején, az 1850-es évek második és az 1860-as évek első felében élt Németországban, ráadásul a német kultúra szempontjából oly fontos városokban, mint Weimar és Stuttgart. Steinacker, Magyarországhoz való minden kötődése ellenére, bizonyos szempontból bevándorlónak tekinthető, aki egy, a modernizációban már jobban előrehaladt vidékről érkezett, hogy szakértelmével a hazai fejlődést mozdíthassa elő. Ahogy a bevándorlók, akik már egy megszilárdult identitásképpel érkeztek Magyarországra, és nehezebben asszimilálódtak, mint a helybeli németek,⁸⁴ úgy Edmund számára is nehezebb volt német öntudatát úgy feladnia, mintha mindvégig Magyarországon élt volna.

Jelentős mozzanat volt Steinacker identitásának alakulásában, hogy Buda-Pestre érkezve a német öntudatot legintenzívebben őrző csoportba, Eduard Glatz pesti német hírlapíró körébe került, sőt 1869-ben ezt a kapcsolatot házasságával is megpecsételhette. Már 1867-ben megismerkedett Glatz lányával, Augusztával, és végül őt vette feleségül.⁸⁵ (Steinacker Sándor asszimilációjára viszont jellemző, hogy az ő felesége a szolnoki Horváth Irma lett.) V. Windisch Éva szerint Edmund megérkezésekor már eleve a főváros német

⁸³ 1869-es esküvőjén pedig az elmagyarosodó cipszer Hunfalvy a házassági tanúja. Steinacker: *Lebenserinnerungen*, 57.

⁸⁴ Gyáni Gábor: *Etnicitás és akkulturáció a századfordulós Budapesten*. Regio, 6. évf. (1995) 1–2. sz. 104.

⁸⁵ Stuttgarti éveit alatt egy Marie Beck nevű hölgynek udvarolt, később pedig egy angol barátja, Harry Frood hűgát, Sarah-t környékezte meg. Steinacker: *Lebenserinnerungen*, 34., 51.

öntudatú köreibé próbált bejutni.⁸⁶ A kapcsolat keresésekor azonban mégsem az lehetett a fő szempont, hogy Glatzék képviselték a magyar fővárosban a német öntudatot, hanem inkább a Steinacker-szülők révén fennálló ismeretségük. A Glatz-ház hatása azonban döntő lehetett a magyarságra hazaérkezésekor még szimpátiával tekintő fiatalember későbbi nézeteire. Később végül Steinacker készítette el a Glatz-família családfáját is.⁸⁷

Házassága után kezdődött meg Steinacker egyre nagyobb mértékű kiállása a német kisebbség jogaiért. Magyarországra visszatérve hamar az Iparegyesület igazgatói székét foglalhatta el (talán éppen Fest Imre közbenjárására), majd a Kereskedelmi és Iparkamara jegyzője lett. E posztokon szembesült először az akkor még túlnyomórészt németajkú iparos- és kereskedőrétegre nehezedő magyarosítási törekvésekkel, és vált fokozatosan a német polgárság, majd a német nyelv érdekeinek képviselőjévé e területeken. Így fordult egyre inkább az érdeklődése a politizálás felé. Nem kívánom részletezni politikai tevékenységét, Steinacker identitásának alakulása szempontjából az a lényeges, hogy egyre inkább szembekerült a nemzetiségi törekvéseket kevésbé toleráló magyar közélettel és hatalommal. Ez pedig őt is egyre határozottabb fellépésre ösztökélte, míg annyira a támadások kereszt-tüzébe nem került, hogy 1888-ban visszaadta képviselőházi mandátumát, majd 1892-ben az Iparkamara is nyugdíjazta.⁸⁸ Ezt követően Bécsbe és Klosterneuburgba költözött, de továbbra is a magyarországi németiség megszervezésén fáradozott, miközben már nagynémet körökkel, majd Ferenc Ferdinánd környezetével került kapcsolatba. Politikai tevékenységével azonban nemcsak a magyar közéletet idegenítette el magától. A magyarországi németek többsége, majd már az őt mandátumhoz juttató erdélyi szászok sem támogatták – néhány csoportosulást leszámítva.

Rövid önéletírását egy klosterneuburgi pillanatképpel zárta, amely valamivel korábról tekintett vissza életútjára: „... itt töltöm csendes tevékenységben életem alkonyát, amelyben a közélet minden eseményét, kiváltképp hazámban, Magyarországon élénk érdeklődéssel kísérem, és adandó alkalommal a még eddig el nem fáradt tollamat a hazai németiség és általában az igazság, az egyenjogúság, a haladás és a szabadság szolgálatába állítom.”⁸⁹ Itt tehát, talán az erdélyi olvasóközönség miatt, még a magyar hazát és a hazai németiséget emlegette. A magyar hazára való hivatkozás hosszabb önéletírására már nem jellemző – látha-

⁸⁶ V. Windisch Éva: *A magyarországi német nemzetiségi mozgalom előtörténete. II. rész. Századok*, 98. évf. (1964) 5–6. sz. 1104.

⁸⁷ Többször idézi (Steinacker önéletírása mellett): Ertl, Karl Hans: *Eduard Glatz. (1812–1889). Beiträge zu den Anfängen der deutschen Bewegung in Ungarn.* (=Veröffentlichungen des Südostinstituts München 22.) München, 1940. Ez a mű hivatkozik a bécsi dr. Benno Imendörffer úr szíves közlésére, aki szerint ekkor az ifjú Steinacker és majdani apósa nem volt egy véleményen, mivel Edmund a szabadságot és a jogot fontosabbnak tartotta a nemzetnél. Ertl: *Eduard Glatz*, 33. Eduard Glatzról és családjáról lásd még: Klement Judit: *Nagypolgár famíliák a 19. századi Pest-Budán és Budapesten.* In: *Tanulmányok Budapest múltjából XXXIII.*, 2006–2007. Budapest, 2007. 29–30.

⁸⁸ Az iskola mellett a másik jelentős magyarosító intézmény, az identitás kifejezésének egyik legalkalmasabb terepe, a színház Steinacker életében fordított szerepet játszott. Nála a színészetnek a disszimiláció során volt jelentősége: akkor lehetetlenült el végképp a magyar közéletben, amikor az 1889-ben leégett utolsó pesti német színház újjáépítését kezdeményezte.

⁸⁹ „... verlebe ich hier in stiller Tätigkeit meinen Lebensabend, indem ich alle Ereignisse des öffentlichen Lebens, insbesondere in meinem Vaterlande Ungarn mit regem Interesse begleite und vorkommenden Falles meine bis jetzt noch nicht müde gewordene Feder in den Dienst des vaterländischen Deutschtums und überhaupt in den Dienst von Gerechtigkeit, Gleichberechtigung, Fortschritt und Freiheit stelle.” Steinacker: *Eine Selbstbiographie*, 204.

tó, ez utóbbit már nem a magyarországi németiség, hanem általában a németajkú olvasók számára írta.

A német öntudat hordozói Magyarországon többnyire evangélikus vallásúak voltak, akik sokkal intenzívebb kapcsolatokat áptoltak a német törzsterületekkel (főleg a szász vidékekkel), mint a katolikusok.⁹⁰ Edmund Steinacker is tevékeny egyházi életet élt, a pesti németajkú evangélikus gyülekezet világi elöljárójaként küzdött a gyülekezet elmagyarosodása ellen. Idősebb fia, Roland pedig később evangélikus lelkészként szolgált a magyarországi (majd a szlovákiai) németiséget.

V. Windisch Éva szerint Steinacker szembefordulása a magyar nemzeteszmével a hazatérést követő években az ország várakozásainak nem megfelelő irányú fejlődésével is magyarázható. A korábban Németországban és Franciaországban élt fiatalemberben a hazai viszonyok meglehetősen elmaradottaknak tűnhettek. A német nyelv ezekben az években megkezdődött visszaszorulása, valamint a politikai és gazdasági válság végül a rendszer egészével szembefordította.⁹¹ Emlékirataiban gyakran szembeállította a számára vállalható „liberális” Deák-korszakot a Tisza Kálmánnal és utódaival fémjelezhető, egyre inkább „soviniszta” kurzussal. Mégsem tartom valószínűnek, hogy a politikai rendszeren belül lezajló változások Steinacker identitására komoly hatást gyakorolhattak volna. Az azonban könnyen belátható, hogy az általa ideálisnak vélt politikai berendezkedéstől egyre jobban távolodó valóság közrejátszott abban, hogy Steinacker végül önmagát a nemzetiségi politikus szerepében találta meg.

A fiatal Edmund Steinacker, amint az öregkori visszaemlékezéséből is kitűnik, jócskán bekapcsolódott az asszimilációs folyamatokba, de nála az asszimiláció megtorpant, majd ellenkező előjellel folytatódott tovább – a magyar helyett a német nemzeti identitás kialakulása felé. Pályafutása éppen a magyar nemzeti mozgalommal való szembefordulásával ért a tetőpontjára. Mindaddig csak egy volt a helyüket kereső ifjú mérnökök közül, a német kisebbségi jogokért való határozott kiállásával nyílt meg számára az igazi érvényesülés lehetősége. Nemzetiségi vezetővé válása egy határozott életstratégia részeként értelmezhető, miután a többségi magyar társadalom struktúráiba való beilleszkedésének mértékével nem volt megelégedve. Milton Yinger a disszimilációs jelenségekre adott három lehetséges magyarázat közül a legjelentősebbnek az etnicitásban rejlő, a hatalomért, a státuszért és a vagyonért folytatott harcban felhasználható lehetőségek kiaknázását tekinti, különösen azon disszimilánsok esetében, akik előtt az etnikai csoportok közötti választás lehetősége fennáll.⁹² Megítélésem szerint Steinacker disszimilációját is az döntötte el, hogy felismerte: a nagy lélekszámú és gazdasági erejű, nemzetiségi szempontból mégis szervezetlen magyarországi németiség első igazi politikai vezetőjévé válhat, és így fényes pályafutást érhet el. Ezért törekedett szinte valamennyi német népcsoport megszervezésére, legyen szó a budapesti vagy pozsonyi városi polgárságról, a cipszerekről vagy a nyugat-magyarországi és bánági parasztokról. Törekvései azonban csak a rendi kiváltságait féltő erdélyi szászok körében találtak kedvező fogadtatásra. Vele szemben a magyarországi németek többsége a 19. század végén úgy vélte, a pozíciókért folytatott harcban az alkalmazkodással és nem a konfrontációval érhet el sikereket. Maga Steinacker is csak úgy képzelhette el a magyar politikai elittel való szembefordulását, hogy azt feltételezte, agitációja nagyobb tömegeket

⁹⁰ Pukánszky: *Német polgárság magyar földön*, 184–185.

⁹¹ V. Windisch: *A magyarországi német nemzetiségi mozgalom előtörténete*, 1105.

⁹² A másik két tényező a modern nemzet hatalmából történt kiábrándulást követően az ősi kötések erejének újjáéledése és a modern társadalom anómias jelenségei. Yinger: *Az asszimiláció és a disszimiláció elmélete felé*, 37.

mozgathat meg, a vezető szerep pedig őt komoly presztízsbeli és anyagi előnyökhöz juttathatja.⁹³ Számára viszont már csak utólag derült ki, hogy a magyarországi németek körében nem volt különösebb igény önálló nemzetiségi mozgalomra, a többségi magyar nemzettel való szembe fordulásra. A konfrontáció egy nemzetiségi vezetőn kívül másnak nem jöhetett jól a korabeli Magyarországon, hiszen mindegyik német népcsoport, bizonyos nyelvi engedményekért cserébe még korlátlanul kiaknázhatta a modernizáció felkínálta lehetőségeket, ezért nem sokan kívánták kockára tenni a sikeres együttélést.

Steinacker nem láthatta előre az egyre intoleránsabbá váló magyar politikai elit és a sajtó koncentrált támadásai következményét sem: idővel a magyar politikai és gazdasági életben egyaránt *persona non grata* lett. Kényszerű ausztriai „száműzetését”, mint önéletrajzából is kitűnik, a politikai üldözött nimbuszának építésére tudta felhasználni. Önképében ekkor már a népéért áldozatokat hozó nemzetiségi vezető szerepe a központi motívum. A benne felgyülemlett sérelmek csak egyre jobban erősítették német nemzeti identitását. Ezt mutatja Ferenc Ferdinánddal való kapcsolata, továbbá az, hogy a történelmi Magyarország felbomlása után már magyar *Vaterland*-tudata is elhomályosult.

Összegzés

A Fest Imre által bejárt életút, akárcsak több testvéréé, nagy ívű mobilitási pályán mozgott. A kiskereskedő fiából államtitkár és egy összbirodalmi intézmény, az Osztrák–Magyar Bank budapesti alkormányzója lett. Asszimilációja ehhez képest meglepően kevésbé mélyült el. Láttuk, hogy a Yinger-féle négy dimenzióból az amalgamáció egyáltalán nem volt jellemző rá. Liberális, polgári értékrendjét és magyar patriotizmusát, amely bizonyos mértékű identifikációnak is felfogható, az atyai házból hozta magával, az ő feladata csupán az ennek az értékrendnek megfelelő tevékeny élet és a magyar nyelv kitűnő elsajátítása volt. A kialakulóban lévő magyar nemzethez történő akkulturációja a nyelv megtanulásából és bizonyos kulturális elemek, például Petőfi költészetének az elfogadásából állt. Német anyanyelvét, cipszer kultúráját nem tagadta meg, de nem is kellett az otthon falai közé szorítania, elegendő volt patriotizmusát bizonyítania. Mindez elég volt ahhoz, hogy – saját meglátása szerint – teljesen integrálódjon a társadalmi struktúrába: az udvarba és a legfelsőbb társadalmi körökbe is bejáratos lett. Az asszimilációs folyamatok négy dimenziójába tehát Fest Imre eltérő mértékben kapcsolódott be. Ez talán azzal magyarázható, hogy Fest Imre életpályája arra a kivételes időszakra tehető, amikor az ország modernizációját célzó liberális programhoz nélkülözhetetlen polgárosodás még csak csíráiban volt meg, és a nem magyar etnikumú polgári előzményeknek az érvényesüléshez még nem volt szükségük a magyar nemesség értékészletének átvételére. Fest – legalábbis 1848 után – az akkor még túlnyomórészt német kultúrájú, egyben a magyar kultúra bizonyos elemeit átvett polgárság tagja kívánt lenni, és nem a nemességbe törekedett bejutni, így ő is csak annyira kívánt asszimilálódni, amennyire a számára referenciacsoportul szolgáló polgárság. Nem akart teljes mértékben azonosulni a magyar nemességgel, büszkén vállalta a nemesitől sok vonatkozásban eltérő értékrendjét. Fest Imrének tehát még nem kellett választania, nem érezte úgy, hogy előrelépése érdekében identitásának módosítására lett volna szükség. Annyi hasonulás tapasztalható nála, mint családtagjai, ismerősei körében, egyénileg nem lépett túl saját csoportjának identitásváltozásain. A Fest-család tagjai között a kétnyelvűség termé-

⁹³ Yinger szerint az etnikai csoportok vezetői hasznot húzhatnak az interetnikus konfliktusokból. Yinger: *Az asszimiláció és a disszimiláció elmélete felé*, 40.

szetes állapot maradt az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáig, amikor viszont már valóban választásra kényszerültek: egyesek Magyarországon, mások Ausztriában telepedtek le.

Az akkulturáció és az identifikáció dimenziójában a másik vizsgált önéletíró is Fest Imréhez hasonló „szintre” jutott el fiatal korában. Annak ellenére, hogy Edmund Steinacker 1867 előtt alig néhány évet töltött el Magyarországon, mégis jól megtanult magyarul, és magyar patrióta volt. A későbbiekben is akkurátusan tökéletesítette magyar nyelvtudását, és még az elmagyarosítástól féltett gyermekei magyar nyelvtudásának fejlesztésére is ügyelt. De az idők során a magyar kultúra iránti vonzódása éppúgy csökkent, ahogy magyar patriotizmusát is egyre inkább háttérbe szorította kialakuló német nemzeti identitása. Modern nemzeti identitásról a fiatal Steinackerrel kapcsolatban azonban még nem lehet beszélni. Ezért válhatott időszerűvé hazatérése után, amikor egy modern magyar nemzeti identitással került szembe, hogy az addig tudatában békésen megférő kettős öntudat korszerű, exkluzív identitássá váljon: immár választani kényszerült. Az amalgamáció dimenziójában az ő esetében különös ellentmondás figyelhető meg: házassága, hiába erősítette meg kapcsolatait a „bennszülött” pesti polgársággal, az após, Eduard Glatz német öntudata miatt inkább a disszimiláció előmozdítója lett. A strukturális asszimiláció a legnehezebben értelmezhető dimenzió. Edmund Steinacker is (életútja korai szakaszában mindenképpen) sikeresen integrálódott a modernizálódó magyar társadalomba. Az integráció szempontjából kérdéses azonban, hogy az elért sikerek mennyiben tekinthetők a magát a magyar nemességből eredeztető történeti osztályba való beilleszkedésnek, vagy mennyiben van szó az asszimilánsok tevékeny részvételével kialakult új városi polgárságba történt betagozódásról. Steinackernek a magyar uralkodó köröktől való eltávolodásában az is közrejátszott, hogy – szemben a „hazai” asszimilánsokkal – nem a magyar történeti középosztályba kívánt beilleszkedni. Hazatérésekor komoly változásokat remélt a hazai társadalomban, szemé előtt egy német–osztrák típusú társadalomfejlődés lebegett. Úgy vélte, a modern polgárság alapját Magyarországon a német városi polgárság alkothatja, annak kultúrája és értékrendje a modernizáció záloga. A referenciacsoport, amelyhez tartozni kívánt, és amelynek érdekében tevékenykedett, a német városi polgárság volt. Amikor tudatosult benne az, ami Fest Imrét még nem zavarta, hogy náluk viszont egyre inkább a magyar történeti középosztályba törekvő tendenciák jelentkeztek,⁹⁴ úgy vált a német nemzeti törekvések egyre elszántabb képviselőjévé. A nem elképzeléseinek megfelelően alakult viszonyokért pedig egyre inkább a magyar „sovinizmust” tette felelőssé, megtagadva így a családból örökölt ’48-as szellemiséget és a magyar patriotizmust is.

Az ő esete tehát igazolja azt a meglátást, hogy a kettős etnikai identitással rendelkezők asszimilációja bizonyos hatásokra – különösen a városokban – disszimilációba fordulhat át. Steinacker is éppen a magyar fővárosba kerülése után futott be egyre határozottabb disszimilációs pályát. A kapcsolat asszimiláció és urbanizáció között így inkább közvetettnek tűnik: sokak mobilitási stratégiájának lett része – többek között – a többségi társadalomhoz való hasonulás, de az urbanizáció által kiváltott nagyobb mobilitás miatt lehetett jelentősebb a városi asszimiláció is.⁹⁵

⁹⁴ Hanák Péter szerint a tőkés fejlődésbe bekapcsolódó, így a társadalmi mobilitásra fogékony csoportok esetében a magyar (nemesi eredetű) középosztályba való belépés vágya volt az a társadalmi motiváció, ami az asszimiláció felé hajtotta őket. Hanák Péter: *Polgárosodás és asszimiláció Magyarországon a XIX. században*. Történelmi Szemle, 17. évf. (1974) 4. sz. 520.

⁹⁵ Ezt a jelenséget Hanák Péter és Pázmándy Zsuzsa is megfigyelte már. Pázmándy az első világháború után Csehszlovákiához, illetve Jugoszláviához került területek példáján állapította meg, hogy az urbanizáció valóban gyorsította az asszimilációt, a városokban gyorsabb volt a magyarság előretérése 1918 előtt. A világháborút követően viszont épp a városokban jelentkezett nagyobb mértékben

Steinacker esetében viszont a Fest-családra jellemző lassúbb, több generációs folyamat – feltehetően a német nemzeti identitással való megismerkedés hatására – felgyorsult, és az etnikai identitás átalakulása nemzeti identitássá az egyén és nem a közösség szintjén valósult meg. Noha Rogers Brubaker elutasította az egyén mint elemzési egység létjogosultságát,⁹⁶ és annyiból igaza is van, hogy Edmund esetében is jelentős a szülők hatása, például a magyar nyelvtanulásra való ösztönzéssel, de valójában nála mégiscsak az egyéni identitás problémái a szembetűnők. Ez különbözteti meg leginkább Fest Imrétől, és identitásuk alakulásának eltérései szerintem leginkább itt, nem csak a generációs különbségben ragadhatók meg. Steinacker számára szülei hagyományos, patriotizmussal elegyített etnikai identitása már nem volt követhető minta, neki magának kellett választania a lehetséges vonatkoztatási csoportok, identitásminták között, hiszen gyenge csoportkötései miatt ebben nem volt szilárd külső támpontja.

Akiknek a csoportkötései nem tették szükségessé az egyéni választást, azok számára az etnikai identitás éppúgy a születésen alapulhatott, mint például a társadalmi státus, fölöslegessé téve számukra (etnikai) identitásuk folyamatos újra-megerősítését, illetve újradefiniálását. De akik elégedetlenek voltak helyzetükkel, vagy nem is tudták eleve definiálni, mely csoport(ok) tagjai, azok esetében a nemzeti identitás inkább szerzett tulajdonságnak tűnik. Mivel csatlakozni kívántak egy csoporthoz, személyiségük alakulása szempontjából meghatározó lett arra való törekvésük, hogy mások számára is meggyőzően elfogadtassák saját identitás-definíciójukat. Míg az önéletírások alapján Fest Imre az előbbieket, addig Edmund Steinacker inkább az utóbbiak közé tartozott.

a disszimiláció, és ott, ahol a nyelvváltás gyorsabban következett be, a magyarság visszaszorulása is látványosabb lett. Pázmándy a vegyes etnikumú területeken tapasztalt ingatag etnikai identitásból arra a következtetésre jutott, hogy „az akkulturációtól az asszimiláción keresztül az integrációig terjedő többlépcsős folyamat ritkán zajlik egy irányban, visszafordíthatatlanul – ahogy az asszimilációs elméletek ezt bemutatják [...] egyes népcsoportok [...] állandóan átveszik és saját kulturális hagyományaikba integrálják szomszédaik kulturális javait.” Pázmándy Zsuzsa: *Az urbanizáció hatása a szlovákiai, vajdasági magyar és német kisebbségek asszimilációjára*. Regio, 3. évf. (1992) 1. sz. 39.

⁹⁶ Brubaker: *Az asszimiláció visszatérése?* 17.

PÉTER GERHARD

*Assimilation and Dissimilation in Autobiographies:
The Cases of Imre Fest and Edmund Steinacker*

Assimilation in 19th–20th century Hungary affected, besides Jews, the German ethnic group the most. This article examines how assimilation can be researched via autobiographies as historical sources, on the basis of the memoirs of two autobiographers who belonged to this ethnic group and participated in the assimilation process; *My Memories (Meine Memorien)* by Imre Fest, under secretary of state for transport (1817–1883) and the memoirs (mainly the *Lebenserinnerungen*) of Edmund Steinacker (1839–1929), a German ethnic politician. On the basis of these autobiographies it is possible to analyse relevant questions related to assimilation, such as language usage, social relations, integration into the existing structure and the traces of earlier identity shifts. Both autobiographers, though to a different extent, participated in the processes of assimilation, in the four dimensions of Milton M. Yinger’s model of assimilation: the sub processes of (biological) amalgamation, (psychological) identification, (cultural) acculturation and (structural) integration. In the case of Imre Fest this evolved into a double identity, Hungarian patriotism with a Zipser German ethnic consciousness; this is the reason why he did not consider it important to reaffirm his (ethnic) identity from time to time. In the case of Edmund Steinacker the conflict between ethnic consciousness and patriotism that rooted in the aspirations for creating a modern national identity was resolved by taking on the German national identity; therefore in his case we can talk about dissimilation. The differences in the identities of the two autobiographers can be explained not only by the generation gap but also by the difference in the strength of their group ties.